

VERANTWOORDING

Dit boek bevat de brieven van en de brieven aan Jacob Israël de Haan uit de periode 1899-1908, van zijn kweekschooltijd tot het jaar waarin zijn roman *Pathologieën* verscheen.

De brieven áán De Haan zijn daarbij verre in de minderheid¹, wij hebben er een aantal opgespoord, op de meest uiteenlopende plaatsen en in de meest diverse vorm, soms zelfs in klad², maar de lezer zal gewoonlijk toch met niet veel meer dan de helft van de briefwisselingen genoeg moeten nemen.

Deze brieven van en aan De Haan werden door ons strikt chronologisch gerangschikt en van 1 tot 189 dóórgenummerd. In deze presentatie ziet men hoe de brieven elkaar tot op zekere hoogte *ergänzen* en *erhellen*, hetgeen het gemis van de inbreng der correspondentiepartners enigszins vergoedt³. Voorts hebben wij een commentaar toegevoegd die de lezer van de nodige informatie voorziet en voorkomt dat bij hem de mening postvat dat die 189 brieven maar als los zand samenhangen.

Met 1908, het jaar waarin De Haans literaire werk met *Pathologieën* een hoogtepunt bereikt en het jaar waarna hij nog maar heel weinig fictioneel proza zal publiceren, meenden wij in principe een punt achter onze arbeid te mogen zetten, ook gezien de omvang van het materiaal. Aan een volledige editie van de brieven aan met name Albert Verwey en Frederik van Eeden viel eenvoudig niet te denken. Maar wél was daar nog een aantal brieven uit de kleinere correspondenties, waarvan de bewerking mogelijk en wenselijk scheen: 'losse draadjes', noemden wij dat, waarin wij 'een strikje' zouden leggen. Het resultaat vindt de lezer in de 'appendix': de brieven aan Wiessing, De Koo, Saalborn, Van Deyssel, Robbers en Georges Eekhoud (en één brief van Eekhoud aan De Haan). Anders dan de voorafgaande zijn déze brieven naar correspondentiepartner, naar 'adressaat', uitgesplitst⁴, maar wél werden ze dan weer in strikt chronologische volgorde gerangschikt, met een nummering die we aan de naam van de adressaat en aan het kalenderjaar ontleenden.

Niet genummerd werden brieven óver De Haan, zoals de brief van Meijster aan Van Eeden en de brief van Frets aan Tak. Wij voelden ons bij zulke brieven ook niet tot volledigheid verplicht. Uitvoerig komt een brief van Aletrino aan Van der Goes aan bod, uit 1903, hoewel die brief niet eens over De Haan gaat. Deze brief wordt door De Haan ter sprake gebracht, zodat men hem als deel van de commentaar mag beschouwen.

Al deze brieven, al deze teksten hebben wij getracht in dit boek zó weer te geven dat de lezer/onderzoeker in principe de 'bron' niet hoeft te raadplegen. Wij presenteren hier niet wat men wel noemt: een 'schone' tekst, maar een weergave van wat de adressaat, de ontvanger van de brief, onder ogen kreeg. (Wij komen hierop terug.) 'Gedrukte brieven houden iets onbevredigends',

-
1. De Haan heeft de door hem bewaarde correspondentie waarschijnlijk bij zijn vertrek naar Palestina vernietigd. In brieven aan Van Eeden, van resp. 2 februari en 9 juli 1919, vraagt hij: 'Heb je de brieven verbrand, die je van mij hebt? Bewaar ze niet. Nieuwsgierige domooren zullen er na onzen dood genoeg zijn', en: 'Wil je alle brieven, die je van mij hebt, verbranden? Later hebben de domooren en de nieuwsgierigen daar niets mee te maken', wat naar ons idee betekent dat De Haan van zijn kant hetzelfde gedaan had.
 2. zoals de brieven van de jonge Saalborn
 3. Zó spreekt Rose-Marie Hurlbusch in: *Texte und Varianten* p. 407/8: 'Die chronologische Ordnung des Gesamtcorpus der Von- und An-Briefe dient vor allem dem Zweck, ihnen unter Ausnutzung der Abfolge und der dadurch möglichen wechselseitigen Ergänzung bzw. Erhellung der Texte Anhaltspunkte zur weiteren Erschliessung von Überlieferungsstücken bezüglich Schaffen und Leben des Autors systematisch abzufragen'.
 4. Bij Rose-Maria Hurlbusch heet dat: 'aufgegliedert nach Einzelkorrespondenzen zwischen jeweils zwei Briefpartnern' (p. 407).

schreef W. van den Berg⁵. 'Wat zij winnen aan leesbaarheid verliezen ze aan handschriftelijke eigenheid'. En dat is onherroepelijk waar. De lezer, de psychiater, de grafoloog, die aan den lijve wil ervaren hoe De Haans handschrift soms in hanepoten ontaardt, zal terug naar de 'bron' moeten. Wij deden geen moeite het handschrift op een of andere manier te imiteren en stelden ons tevreden met de constatering dat De Haan zulke specimina van bizar schrift inderdaad in een envelop deed en verzond.

Wat zien wij als het belang van ons De Haanboek?

In de eerste plaats beschouwen wij De Haan als een begenadigd brieven-schrijver, die aan elke brief en aan ieder briefje iets bijzonders, iets heel eigens wist te geven. Onzes inziens ontleent ons boek daaraan literaire waarde: het is een boek óver De Haan, maar ook ván De Haan.

In de tweede plaats lijken de brieven ons van betekenis voor de kennis van het oeuvre van De Haan. Om met iets negatiefs te beginnen: wij horen van werk dat is zoekgeraakt of zoekgemaakt zoals de novelle 'Opstel over eenen dood te Meerenberg' of in lucht is opgegaan zoals het tweede deel van *Pijpelijntjes*. We krijgen inzicht in het lot van bekend werk van De Haan: het opkopen van *Pijpelijntjes* deel I, het ontstaan van de tweede versie. De brieven informeren ons over de volgorde waarin de werken ontstaan zijn, dat wil zeggen: de ontwikkeling van een schrijverschap. De brieven bevatten poëtische uitspraken zoals De Haans idee van de 'ik'-verteller in de roman of de afwijzing van de tendensroman, ook: zijn hartgrondige distantie van 'Publiek' en zijn literaire oriëntatie. Zij verfijnen ook ons inzicht in de samenhang van fictie en werkelijkheid in De Haans werk.

Aan deze samenhang van fictie en werkelijkheid hebben de editoren in hun commentaar speciale aandacht gewijd. De Haans mededeling (in zijn eerste grote brief aan Eekhoud) dat er werkelijk een 'René Richell' in zijn leven een rol heeft gespeeld, was voor ons destijds een schok, en nog is onze onwetendheid omtrent de identiteit van deze 'tekenkunstenaar' voor ons een verfijnde marteling.

Voorziet men schrijversbrieven van commentaar, dan begeeft men zich met regelmaat op het terrein der literatuurgeschiedenis, maar een echt literairhistorisch betoog treft men in ons boek toch zelden aan⁶. In de brieven van De Haan vindt men ook een heel gedoe rond literaire tijdschriften, zoals *De Gids*, *De Nieuwe Gids*, *Nederland*, *Groot Nederland* en nog een aantal. Daar levert ons boek een bijdrage aan een onderzoek naar de rol die de tijdschriften in het literaire leven van die tijd speelden, een onderzoek dat nog maar weinig van de grond gekomen is.

Voorts heeft ons boek, dunkt ons, een cultuurhistorisch belang. De Haans optreden in het eerste decennium van deze eeuw maakte een crisis zichtbaar in de verhouding tussen kunst en publiek: het was voor het eerst dat Nederlandse critici een schrijver van novellen en romans openlijk met gevangenis en psychiatrische inrichting bedreigden. Men bracht het nog niet verder dan een ontslag bij de krant en een ontslag bij het onderwijs, maar de tekenen des tijds zijn onmiskenbaar.

De lezer van ons boek kan dus verwachten, dat wij in onze commentaar de nadruk laten vallen op de literaire werkzaamheid van De Haan, naast zijn werkzaamheden in maatschappelijke context (als onderwijzer, als journalist, als socialist, als rechtenstudent). We leggen ook nadruk op de literairhistorische achtergrond van De Haans werk (is het naturalistisch? is het decadentistisch?) en voorts op de samenhang van fictie en werkelijkheid bij De Haan, waarbij we soms onbekend

5. zie voor W. van den Berg: de Literatuurlijst

6. Zoals in het *Lexicon van literaire werken*, waar wij *Pijpelijntjes* als naturalistische roman beschreven ('zo sluit De Haan zich op zijn manier bij een karakteristiek verlangen van het naturalisme aan, de wens om in de literatuur psychologische en maatschappelijke waarheden naar voren te brengen, liefst ietwat op de spits gedreven, liefst ietwat provocerend: literatuur draagt bij tot onze kennis en ons inzicht'); wij maakten daarbij gebruik van twee brieven van De Haan, één aan Eekhoud en één aan Van Eeden.

werk opnamen (maar in onze commentaar steeds terughoudend waren).

Wat is een brief? Er is daarover veel getheoretiseerd; wij sloten ons bij het gewone spraakgebruik aan⁷. Ook briefkaarten en beschreven ansichten werden door ons opgenomen; ontbrak op ansichten een tekst en vindt men er alleen de naam van de afzender op, in casu: 'Joop', dan werd zo'n kaart alleen vermeld.

Bij een brief ingesloten schrijfsels, knipsels, kritieken of gedichten vermeldden wij wel, maar rekenden we niet tot de brief. De *Open brief aan P.L. Tak* was voor ons geen brief en werd dat evenmin, toen De Haan hem in augustus 1905 bij een brief aan Eekhoud insloot. Kritieken, door De Haan uit de krant geknipt en op een briefkaart geplakt, werden door ons niet als deel van de tekst van de brief beschouwd. Gedichten die door de schrijver in de tekst van de brief zelf werden opgenomen, golden voor ons als deel van de tekst, gedichten die extra werden bijgesloten niet.

Voor sommige brieven hadden wij alleen een gedrukte bron om uit te putten, met name de *Open brief aan P.L. Tak* (waarin bijvoorbeeld de belangrijke brief van Lodewijk van Deysse uit juni 1904 over *Pijpelijntjes* is overgeleverd). Wij besloten ze als gewone brieven te behandelen. Brieffragmenten telden mee als brieven, bijvoorbeeld het stukje uit een verder niet bewaard gebleven brief van Van Deysse dat De Haan zorgvuldig in een brief aan Kloos overschreef, maar niet als het maar om een paar overgeleverde woorden gaat, zoals de woorden 'juste et courageux' die Georges Eekhoud eens met betrekking tot *Pijpelijntjes* in een brief gebezigd moet hebben of een zinsnede 'doe nooit iets alleen omdat ik het zeg' die De Haan uit een brief van Van Eeden of misschien uit het hoofd citeert en elders ook parafraseert: 'dat ik nooit iets moet doen alleen omdat jij dat zegt'.

Conceptbrieven (zoals de brief die Verwey op de achterkant van een brief van De Haan noteerde) en kladden (zoals de brieven van Saalborn) hoeven niet precies dezelfde tekst te bevatten als de verzonden brief; niettemin namen wij ze als brieven op. Ook kopieën namen we op, hoewel ze met concepten en kladbrieven gemeen hebben dat ze, in letterlijke zin, als zodanig niet verzonden zijn. Opdrachten, zoals de opdracht in het exemplaar van de *Open brief aan P.L. Tak* dat De Haan aan Georges Eekhoud schonk, beschouwden wij niet als brief.

Wat onze commentaar bij de brieven betreft, zowel qua inhoud als qua presentatie, hebben wij verschillende mogelijkheden zorgvuldig onderzocht. Een commentaar, aansluitend op de bonte veelheid van problemen waar de tekst ons nu eenmaal mee confronteert en ondergebracht in voetnoten, onderaan de bladzij of achterin het boek, resulteerde in een chaos van gegevens. En welke gegevens zouden wij opnemen en welke niet? Hoe zouden we daar een beetje lijn in kunnen brengen?

Te dien aanzien doet Marita Mathijsen in *De brieven van De Schoolmeester*⁸ een voorstel. De commentaar, aldus Mathijsen, moet de huidige lezer in staat stellen de tekst van een brief te begrijpen zoals de historische ontvanger van de brief die tekst begreep. Een brief aan Van Eeden moet men lezen met de ogen van Van Eeden: 'de commentator [richt] zich niet op wat de auteur bedoelde, maar op wat de beoogde lezer begreep', dat wil zeggen: 'de lezer voor wie de tekst

7. Van Dale noemt een brief: een 'geschrift in de vorm van een toespraak, tot een of meer afwezige personen gericht om hem (hen) iets te doen weten, gesloten en van een adres voorzien verzonden; zowel abstract (het opstel) als concr. (het beschreven blad, al of niet met omslag)'.

8. Haar proefschrift bestaat uit drie afzonderlijke delen: 1 Brieven en documenten, 2 Toelichtingen en 3 Verantwoording. Dankbaar maakten wij gebruik van het overzicht dat Mathijsen geeft van de stand van het wetenschappelijk onderzoek op het gebied van editie en commentaar. De citaten die wij in onze Verantwoording gebruikten, komen uit dl.3 p. 12/5 ('Wat is een brief') en 64/79 ('Commentaar bij edities').

bedoeld was'; hij streeft naar 'de reconstructie van de kennis van een beoogde lezer' (van de brief), in háár geval dus: Van Lennep, in ons geval een groot aantal adressaten, maar dat is een complicatie die men te boven kan komen. Minder aanvaardbaar leek ons de beperking die de commentator zichzelf hierbij oplegt. Hij kan de brief in een veel ruimer perspectief plaatsen dan de historische ontvanger van de brief kon. Waarom zou hij vrijwillig van dat voorrecht afstand doen? Mathijssen hield zich ook niet aan haar eigen theorie. Zo vertelt Gerrit van de Linde in een brief van 22 december 1831 aan Van Lennep over een commissie van Leidse studenten, waaronder zich een zekere Van Twist bevindt. De commentaar bij deze passage luidt: 'Albertus Jacobus Duymaer van Twist (1809|1887), student te Leiden in de rechten. 1832 gepromoveerd. Na een advocatenpraktijk in Deventer, en een lidmaatschap van de Tweede Kamer, werd hij in 1851 Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië. Hij is bekend geworden vanwege zijn conflict met Eduard Douwes Dekker'. Het zou ook wel ontzettend dwaas zijn als een commentator zich zo'n *link* met Multatuli, zo'n buitenkansje liet ontgaan, maar anderzijds kan niemand volhouden dat Van Lennep, de 'beoogde lezer' van de brief, in 1831 enig vermoeden had van een *Max Havelaar*, waar hij zelf de editie van verzorgen zou.

Toch knoopt Mathijssen aan haar idee van de 'beoogde lezer' ook nog een voorschrift vast: 'de regel van de eigentijdsheid'. 'Men dient de tekst in zijn eigen tijd en zijn eigen historiciteit toe te lichten', en: 'Het gaat om de kennis van de lezer van toen'. Maar Mathijssen relativeert haar eigen regel (of wet) sterk: 'Natuurlijk zou de regel van de eigentijdsheid tot absurditeiten aanleiding kunnen geven'. Als voorbeeld van zo'n absurditeit geeft ze dan: 'consequent doorvoeren zou betekenen dat sterfjaren van in de tijd van de tekst nog levenden niet meegedeeld worden. Men hantere deze wet dus met enige voorzichtigheid'. Op 6 september 1832 schrijft Van de Linde aan Van Lennep en verzoekt hem 'mijne hartelijke groeten aan uwe lieve kinderen' te willen doen. In de commentaar bij deze passage volgt nu een opsomming van alle vijf de kinderen van Van Lennep inclusief geboorte en sterfjaar, alsmede nog een zesde kind, dat pas in 1834 geboren werd, twee jaar ná de brief⁹. Wij besloten ons te distantiëren zowel van Mathijssens 'beoogde lezer' als van de regel der 'eigentijdsheid' en de traditie van het cultiveren van geboortejaren en sterfjaren te doorbreken; de leeftijd van 'in de tijd van de tekst nog levenden' geven wij alleen nog aan als die leeftijd in de tekst een rol speelt (zoals de leeftijd van Johanna van Maarseveen).

Maar er duikt in *De brieven van De Schoolmeester* nog een ander idee op: de idee van een 'doelpubliek', dus niet de lezer die door de schrijver van de brief beoogd werd, maar het lezerspubliek dat de editor bij het maken van zijn boek voor ogen staat. 'De commentator dient zich goed te realiseren voor wie hij een editie maakt. Wie een uitgave voor middelbare scholen maakt, licht anders toe dan iemand die op neerlandici als lezers uit is; wie een groot lezerspubliek voor ogen heeft zal anders annoteren dan degene die een deel van de *Rijks Geschiedkundige Publicatiën* verzorgt'. Schreven wij voor vakgenoten/neerlandici, dan konden we bijvoorbeeld de Beweging van Tachtig bekend veronderstellen, hoewel het voor ons niet vaststaat dat voor die kring de onorthodoxe verhouding van De Haan tot Tachtig zomaar duidelijk zou zijn. Maar in die kring verwachtten wij niet bij uitstek onze lezers. Hoe pessimistisch wij ook waren en al rekenden wij niet op een 'groot lezerspubliek', toch meenden wij te weten dat *Pijpelijntjes*, als we ons zo uit mogen drukken, ook buiten de sfeer van onderwijs en literatuurlijst gelezen wordt.

Maar als we een 'doelpubliek' van vakgenoten resp. studenten, resp. leraren, resp. middelbarescholieren loslieten, kregen we dan in de commentaar weer niet dat bonte allegaartje van gegevens waarvoor we niets voelden? Een diversiteit van lezers vraagt om een diversiteit van informatie: voor de één heeft het woord 'zetmeijer' geen geheimen, de ander begrijpt het woord

9. Wij kwamen een dergelijke passage tegen, toen De Haan de kinderen van Albert Verwey ter sprake bracht.

'koekebakker' niet; de één herkent de woorden 'mandoliënen' en 'carricaturen' (in brief nr 38) als werkwoordsvormen, de ander vat ze op als meervouden en vindt dat de zin niet loopt: voor hèm is onze commentaar bestemd en de ander moet zich niet beklagen en ons verwijten dat we alle mogelijke dingen vóórkauwen.

Wij kozen voor een presentatie van ons materiaal op twee verschillende manieren. In een lopende tekst, waarin de brieven werden opgenomen, kwam zoveel mogelijk die informatie aan de orde, die betrekking had op De Haan en op de correspondentiepartner. Veelal lieten we die commentaar aan de brief voorafgaan, liever dan hem op de brief te laten volgen (zodat de lezer de brief eigenlijk zou moeten herlezen). Informatie van andere aard werd in de vorm van voetnoten behandeld en achterin ons boek ondergebracht.

Bij het weergeven van de teksten van de brieven sprak het voor ons vanzelf dat wij de veranderingen, de doorhalingen en de verbeteringen enzovoort in de tekst er niet uit zouden zeven en achterin het boek zouden wegstoppen. Wij wilden aan de lezer zoveel mogelijk de tekst aanbieden die de ontvanger van de brief destijds onder ogen heeft gekregen en niet (zoals men het wel uitdrukt) een 'schone' tekst, die eigenlijk niet bestaat en die de werkelijke tekst vervalst. De lezer mag er het zijne van denken, als De Haan een brief met correcties of doorhalingen verstuurt liever dan op een nieuw velletje papier opnieuw te beginnen of als hij een brief verstuurt met fouten, bijvoorbeeld: spelfouten ('ik vindt'), die de schoolmeester toch zeker had opgemerkt als hij de brief herlezen had: ook fouten verbeteren wij niet.

Geen vermelding vindt men van schrijfmateriaal en papiersoort gebruikt door de briefschrijver, noch hoeveel kantjes een brief telt of het aantal blaadjes. Deze gegevens leken ons niet essentieel. Wél vermeldden wij een briefhoofd, als het voor de eerste keer voorkomt, of een stempel ('Jacob de Haan / Amsterdam'), maar ook alleen de eerste keer. De datering van de brief staat steeds boven de brief, in de 'balk', vermeld, dus ook als de brief zelf een datum draagt. Bevat de brief geen datum (wat vaak voorkomt) of een onzes inziens verkeerde datum (wat een enkele maal voorkomt), dan vindt men in de commentaar hoe wij aan de datum die we voorstellen, gekomen zijn.

In de brieven handhaafden wij de interpunctie, er werden geen leestekens weggelaten of toegevoegd, óf toegevoegd met vierkante haken die de editeursingreep duidelijk maken. Leestekens die onlogisch leken, zoals een komma tussen onderwerp en gezegde ('een Engelschman, liegt'), werden toch overgenomen. Een combinatie van een punt én een komma (dat is niet: puntkomma) lieten we staan, op gevaar af dat de lezer ons van onvoldoende oplettendheid bij het corrigeren van het typsel verdenkt. Eerst een punt en dan een komma kan betekenen: de zin was afgesloten en werd toen toch voortgezet. Een editeursingreep kan de brief van betekenis beroven. Fouten werden door ons niet verbeterd, 'gragg' bijvoorbeeld niet stilletjes in 'graag' veranderd of 'nog 't een, nog 't ander' in 'noch' enz. Een enkele keer voegden wij iets toe, bijvoorbeeld als het onderwerp van een zin kennelijk vergeten was: '[ik]', of als een duidelijk beoogde ontkenning ontbrak: '[niet]'. Aanhalingstekens vulden wij aan: destijds gold een conventie dat een aanhaling alleen aan het slot van een teken werd voorzien. Woorden die De Haan min of meer sierlijk aan elkaar schreef, zoals 'VanDeysel' of 'DeGids' of zijn eigen naam onder een brief: 'JacobIsraëldeHaan', scheidde wij. Alinea's vormt De Haan door de pen op de plaats waar het laatste woord of leesteken stond, een regel te laten zakken. Wij lieten nieuwe alinea's gewoon met steeds dezelfde inspringing beginnen. Aan het begin van een brieftekst springt de tekst bij ons niet in, noch na een witregel. Datum en ondertekening staan steeds rechtsboven respectievelijk rechtsonder de brief zoals ook bij De Haan; afscheidformuleringen, verdeeld over meer dan één regel, lieten wij midden in de regel beginnen. Afkortingen, zoals de 'Dir' van de kweekschool, de maand 'Oct' en het geloof in 'J.C.', werden niet opgelost.

Naschrift (2017)

Hierboven staat –voor het grootste gedeelte- de Verantwoording zoals die opgenomen was in het proefschrift van Leo Ross en mij uit 1994. Het proefschrift werd door ons in eigen beheer geproduceerd, in zo'n honderd exemplaren. Zeventig exemplaren dienden we in te leveren bij de universiteit waar we promoveerden, bij de Vrije Universiteit te Amsterdam, die deze onder wetenschappelijke instellingen en bibliotheken verdeelde. Een handelseditie kwam niet van de grond, wat maakte dat ons werk slechts door zeer geïnteresseerden geraadpleegd werd.

In het kader van de DNB en van de website van de Haan krijgt ons boek in gedigitaliseerde vorm een tweede kans, waardoor het makkelijk toegankelijk en eenvoudig doorzoekbaar is geworden. Bovendien bood het de gelegenheid om het proefschrift bij te werken. Na 1994 zijn enkele brieven opgedoken en is nieuwe informatie beschikbaar gekomen of achterhaald. Leo Ross is in 2014 overleden; hij heeft aan deze nieuwe editie niet kunnen meewerken anders dan door een legaat waardoor het werk eraan gerealiseerd kon worden.

Waren er in 1994 189 genummerde brieven opgenomen, nu zijn het er 202. Het gaat doorgaans om 'losse' brieven die konden worden toegevoegd. Een uitzondering vormt de correspondentie met G.F. Haspels. Ze beslaat een tiental brieven, waarvan drie ná 1908 die in een aparte appendix zijn opgenomen.

In 1994 namen we de veranderingen in de brieftekst op, de doorhalingen en verbeteringen die de briefschrijver had aangebracht. In 2017 ben ik daarvan afgestapt, waarmee tegelijkertijd het ingewikkelde tekensysteem om deze veranderingen aan te geven kon worden verlaten. Ik neem nu de uiteindelijke versie van zo'n passage op; inhoudelijk gaat met deze werkwijze weinig tot niets aan informatie verloren.

Rob Delvigne

Inhoudsopgave

VERANTWOORDING (1994) en NASCHRIFT (2017)

1899

1 De Haan aan Van Eeden, 24 oktober

2 De Haan aan Van Eeden, 6 november

1900

3 De Haan aan Van Eeden, 17 september

4 De Haan aan Van Eeden, 29 september

1901

5 De Haan aan de burgemeester van Culemborg, 10 januari

6 De Haan aan de gemeenteraad van Culemborg, 17 februari

7 De Haan aan Van Eeden, juni (?)

8 De Haan aan Van Eeden, zomer, vóór augustus

9 De Haan aan Van Eeden, nazomer

10 De burgemeester van Krommenie aan De Haan, 21 oktober

11 De gemeentesecretaris van Krommenie aan De Haan, 26 oktober

1902

12 De Haan aan Van Eeden, 3 april

13 De Haan aan Van Eeden, begin juni

14 De Haan aan Van Eeden, omstreeks half juni

15 De Haan aan Van Eeden, juli

16 De Haan aan Verwey, juli

17 De Haan aan Verwey, juli

18 De Haan aan Verwey, juli

19 De Haan aan Van Eeden, november

20 De Haan aan Van Eeden, 16 november

21 De Haan aan Verwey, 16 november

1903

22 De Haan aan Verwey, 10 juni

23 De Haan aan Verwey, kort vóór 20 juni

24 Verwey aan De Haan, 23 juni

25 De Haan aan Verwey, 26 juni of kort daarna

26 De Haan aan Verwey, eind juni

27 Van Kuijkhof aan De Haan, 1 juli

28 De Haan aan Verwey, eerste helft juli

29 De Haan aan Van der Goes, 18 juli

30 De Haan aan Van der Goes, 22 juli

31 De Haan aan Van der Goes, 23 juli of kort daarna

32 De Haan aan Van der Goes, 24 juli of kort daarna

33 De Haan aan Van der Goes, 25 juli of kort daarna

34 De Haan aan Van der Goes, 6 augustus

35 De Haan aan Verwey, kort na 18 augustus

36 De Haan aan Verwey, tweede helft augustus

37 De Haan aan Ligtenberg, zomer

38 De Haan aan Saalborn, kort na 6 september

39 De Haan aan Arnold en Louis Saalborn, 10 september

- 40 Saalborn aan De Haan, tweede helft september
- 41 De Haan aan Saalborn, herfst
- 42 De Haan aan Saalborn, 5 november
- 43 Saalborn aan De Haan, 9 november
- 44 De Haan aan Saalborn, 11 november
- 45 Saalborn aan De Haan, 18 november
- 46 De Haan aan het Amsterdamse Comité, 27 december
1904
- 47 De Haan aan Saalborn, eind januari
- 48 De Haan aan Verwey, januari
- 49 Vliegen aan De Haan, omstreeks 15 februari
- 50 De Haan aan de directeur van Artis, 7 april
- 51 De Haan aan de directeur van Artis, 14 april
- 52 De Haan aan Roukema, 20 mei
- 53 De Haan aan Saalborn, 30 mei
- 54 Tak aan De Haan, 9 juni
- 55 Mendels aan De Haan, 9 juni
- 56 Tak aan De Haan, 10 juni
- 57 De Haan aan Tak, 13 juni
- 58 De Haan aan Endt, omstreeks 14 juni
- 59 De Haan aan Saalborn, ± half juni
- 60 De Haan aan Van Deysse, 15 juni
- 61 Van Deysse aan De Haan, 16 juni
- 62 De Haan aan Van Eeden, op of kort na 16 juni
- 63 De Haan aan Van Deysse, 19 juni
- 64 De Haan aan Van Eeden, 22 juni
- 65 De Haan aan Van Eeden, kort na de vorige brief
- 66 De Haan aan Van Deysse, 26 juni
- 67 De Haan aan Van Eeden, tussen 25 en 28 juni
- 68 De Haan aan Van Deysse, 28 juni
- 69 De Haan aan Roukema, 30 juni
- 70 De Haan aan Van Deysse, 3 juli
- 71 De Haan aan Van Deysse, 7 juli
- 72 Roukema aan De Haan, 9 juli
- 73 De Haan aan Saalborn, 10 juli
- 74 De Haan aan Roukema, 11 juli
- 75 Van Deysse aan De Haan, vóór 25 juli
- 76 De Haan aan Van Deysse, 25 juli
- 77 De Haan aan Van Eeden, eerste helft augustus
- 78 De Haan aan Van Deysse, 19 of 22 augustus
- 79 De Haan aan Saalborn, 26 augustus (?)
- 80 De Haan aan Van Eeden, 25 september
- 81 De Haan aan Van Deysse, 25 september
- 82 De Haan aan Van Deysse, 1 november
- 83 De Haan aan Van Eeden, begin november of eind oktober
- 84 De Haan aan Van Deysse, 7 november
- 85 De Haan aan Van Deysse, 10 november
- 86 Hermans aan De Haan, half november

87 Commissie van Arbitrage aan De Haan, 16 december
88 De Haan aan Saalborn, eind 1904
89 De Haan aan Haspels, eind 1904
1905
90 De Haan aan Van Deysse, 5 januari
91 De Haan aan Saalborn, 5 januari
92 De Haan aan Haspels, begin 1905
93 De Haan aan Saalborn, 18 februari
94 De Haan aan Saalborn, tweede helft februari (?)
95 De Haan aan Van Deysse, tweede helft februari
96 De Haan aan Van Deysse, 16 maart
97 De Haan aan Van Deysse, 31 mei
98 De Haan aan Van Deysse, 13 juni
99 De Haan aan Van Deysse, 14 juni
100 De Haan aan Van Eeden, eind juni
101 De Haan aan Van Deysse, 1 augustus
102 De Haan aan Van Deysse, kort na 1 augustus
103 De Haan aan Saalborn, augustus (?)
104 De Haan aan Eekhoud, 16 augustus
105 De Haan aan Verwey, omstreeks 20 augustus
106 Verwey aan De Haan, 23 augustus
107 De Haan aan Eekhoud, 31 augustus
108 De Haan aan Van Eeden, half oktober
109 De Haan aan Van Eeden, begin november
110 Van Eeden aan De Haan, 14 november
111 De Haan aan Van Eeden, 15 (?) november
112 De Haan aan Van Deysse, 16 november
113 De Haan aan Haspels, november (?)
114 De Haan aan Van Deysse, 17 november
115 De Haan aan Van Eeden, omstreeks Kerstmis
116 De Haan aan de Vereeniging van Letterkundigen
1906
117 De Haan aan Van Deysse, 18 februari
118 De Haan aan Haspels, april (?)
119 De Haan aan Saalborn, kort vóór 6 mei
120 De Haan aan Haspels, juni (?)
121 De Haan aan Tak, juli
122 De Haan aan Verwey, juli
123 De Haan aan Van Eeden, eind juli of begin augustus
124 De Haan aan Van Eeden, eind juli of begin augustus
125 De Haan aan Verwey, begin augustus
126 De Haan aan Verwey, begin augustus
127 De Haan aan Robbers, augustus
128 De Haan aan Robbers, augustus
129 De Haan aan Van Eeden, tussen 14 en 23 september
130 De Haan aan Van Eeden, 28 september of kort daarna
131 Van Deysse aan De Haan, 8 oktober
132 De Haan aan Van Eeden, omstreeks 8 oktober

133 De Haan aan Verwey, tussen 8 en 17 oktober
134 De Haan aan Van Eeden, 21 oktober of kort daarna
135 De Haan aan Van Eeden, 28 oktober of kort daarna
136 De Haan aan Verwey, half november
137 De Haan aan Verwey, 25 november
138 De Haan aan Robbers, begin december
139 De Haan aan Van Eeden, half december
140 De Haan aan Van Eeden, 25 december
141 De Haan aan Van Eeden, 30 december
1907
142 De Haan aan Verwey, 1 januari
143 De Haan aan Verwey, 4 januari
144 De Haan aan Van Deysse, half maart
145 De Haan aan Van Eeden, vóór 28 maart
146 De Haan aan Van Eeden, kort voor 28 maart
147 De Haan aan Verwey, april
148 De Haan aan Van Eeden, tweede helft april
149 De Haan aan Van Eeden, kort na de voorafgaande
150 Vliegen aan De Haan, 13 mei
151 Vliegen aan De Haan, 14 mei
152 De Haan aan Aalberse, kort na 14 mei
153 De Haan aan Aalberse, kort voor 21 mei
154 Aalberse aan De Haan, 21 mei
155 De Haan aan De Koo, kort na 7 juli
156 De Haan aan De Koo, tussen 24 augustus en half september
157 De Haan aan De Koo, september of oktober
158 De Haan aan Verwey, 25 oktober
159 De Haan aan Wiessing, kort na 9 november
160 De Haan aan Haspels, 11 november
161 De Haan aan Eekhoud, 14 november
162 De Haan aan Eekhoud, 25 november
163 De Haan aan Van Eeden, eind november
164 De Haan aan Verwey, begin december
165 Verwey aan De Haan, 13 december
166 De Haan aan Verwey, kort na 13 december
1908
167 De Haan aan Van Eeden, 12 januari
168 De Haan aan Van Eeden, 17 januari
169 De Haan aan de wethouder van onderwijs, 17 januari
170 De wethouder van onderwijs aan De Haan, 10 februari
171 De Haan aan Eekhoud, 19 februari
172 De Haan aan Eekhoud, 20 februari
173 De Haan aan Eekhoud, 22 februari
174 De Haan aan Saalborn, 22 maart
175 De Haan aan Wiessing, 30 april
176 De Haan aan Wiessing, 5 mei
177 De Haan aan Verwey, 14 mei
178 De Haan aan Wiessing, 18 mei

179 De Haan aan Verwey, 8 juni
180 De Haan aan Van Eeden, juli
181 De Haan aan Saalborn, 25 juli
182 De Haan aan Saalborn, 26 juli
183 De Haan aan De Vries, 24 augustus
184 De Haan aan Wiessing, 25 augustus
185 De Haan aan Van Deyssel, 30 augustus
186 De Vries aan De Haan, 31 augustus
187 De Haan aan Wiessing, 12 september
188 De Haan aan Haspels, 2 oktober
189 De Haan aan Robbers, 5 oktober
190 De Haan aan De Koo, 20 oktober
191 De Haan aan De Koo, 22 oktober
192 De Haan aan Verwey, 2 november
193 De Haan aan De Vries, 16 november
194 De Vries aan De Haan, 20 november
195 De Haan aan De Vries, 20 november
196 De Haan aan Verwey, 22 november
197 De Vries c.s. aan De Haan, 26 november
198 De Haan aan Kloos, 27 november
199 De Haan aan De Koo, 28 november
200 De Haan aan Robbers, 5 december
201 De Haan aan Van Eeden, 14 december
202 De Haan aan De Koo, 31 december

Appendix

I

W 1909 De Haan aan Wiessing, 4 januari
W 1915a De Haan aan Wiessing, 21 maart
W 1915b De Haan aan Wiessing, 11 april

II

DK 1909 De Haan aan De Koo, 14 maart

III

S 1909 De Haan aan Saalborn, oktober (?)
S 1910 De Haan aan Saalborn, 17 januari
S 1912 De Haan aan Saalborn, 14 mei

IV

H 1909 De Haan aan Haspels, 30 augustus
H 1910 De Haan aan Haspels, 29 maart
H 1911 De Haan aan Haspels, 19 januari

V

VD1910a De Haan aan Van Deyssel, 2 oktober
VD1910b De Haan aan Van Deyssel, 21 oktober

VI

R 1909a De Haan aan Robbers, 23 januari
R 1909b De Haan aan Robbers, 28 september
R 1910a De Haan aan Robbers, 4 januari
R 1910b De Haan aan Robbers, kort vóór 14 november
R 1910c Robbers aan De Haan, 14 november

R 1911 De Haan aan Robbers, 7 juni
R 1912 De Haan aan Robbers, 7 juli
R 1918a De Haan aan Robbers, 17 juli
R 1918b De Haan aan Robbers, 9 september

VII

E 1910 De Haan aan Eekhoud, 4 december
E 1911a Eekhoud aan De Haan, 11 mei
E 1911b De Haan aan Eekhoud, 29 mei
E 1911c De Haan aan Eekhoud, 16 augustus
E 1911d De Haan aan Eekhoud, 31 augustus
E 1912a De Haan aan Eekhoud, 8 april
E 1912b De Haan aan Eekhoud, 13 april
E 1912c De Haan aan Eekhoud, 15 december
E 1913a De Haan aan Eekhoud, 11 februari
E 1913b De Haan aan Eekhoud, 20 september
E 1913c De Haan aan Eekhoud, 24 december
VR 1914 De Haan aan Ressler, 11 september
E 1919 De Haan aan Eekhoud, omstreeks 2 februari